

ԱՇՈՒՂ ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒՉԱԿԸ ԵՎ ԻՐ ԵՐԳԵՐԸ

Ներածություն

Հայ աշուղ Քուչակին և (կամ) նրա ստեղծագործությանն անդրադարձել են Ղ. Ալիշանը¹, Ա. Տեկանցը², Կ. Կոստանյանցը³, Տ. Պալյանը⁴, Մ. Աբեղյանը⁵, Հովհ. Թադևոսյանը⁶, Ա. Չոպանյանը⁷, Հ. Աճեմյանը⁸, Տիրայր արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանը⁹, Աս. Մնացականյանը¹⁰, Օ. Եգանյանը¹¹, Շ. Գրիգորյանը¹², Մ. Մկրյանը¹³, Ս.

¹ Տե՛ս **Ղ. Ալիշան**, *Հուշիկը հայրենյաց հայոց*, հտ. Բ, Վենետիկ, 1870:

² Տե՛ս **Ա. Տեկանց**, *Հայերգ, մեղեդիք, տաղք և երգք*, Թիֆլիս, 1882:

³ Տե՛ս **Կ. Կոստանյանց**, *Միջնադարյան հայոց տաղեր ու ռոտանավորներ*, պրակ Ա և Բ, Թիֆլիս, 1892:

⁴ Տե՛ս **Տ. Պալյան**, *Անյիշատակ հայ աշուղ մը*, Հանդես ամսօրյա, 1897, էջ 344-345:

⁵ Տե՛ս **Մ. Աբեղյան**, *Երկեր*, հտ. Բ, Ե., 1967:

⁶ Տե՛ս **Հովհ. Թադևոսյան**, *Քուչակ Նահապետի երգերը*, Թիֆլիս, 1903:

⁷ Տե՛ս **Ա. Չոպանյան**, *Նահապետ Քուչակի դիվանը*, Փարիզ, 1902, նաև *Հայրեններու բուրաստանը*, Փարիզ, 1940:

⁸ Տե՛ս «*Ծաղկաբաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսության*» ժողովածուն, Էջմիածին, 1917, էջ 91-96:

⁹ Տե՛ս **Ֆրիկ**, *Դիվան* աշխատասիրությամբ **Տիրայր Արքեպիսկոպոսի**, Նյու-Յորք, 1952, էջք 138, 551-558:

¹⁰ Տե՛ս **Աս. Մնացականյան**, *Հայրենների և Նահապետ Քուչակի մասին, Պատմա-բանասիրական հանդես*, Ե., 1958, թիվ 2, էջ 234-257, **Աս. Մնացականյան**, *Միջնադարյան սիրո հայրենների անդրանիկ ժողովածուն և հայրենների հարցը*, տե՛ս *Էջեր հայ ժողովրդի պատմության և բանասիրության*, Ե., 1971, էջ 96-126, *Հայրեններ*, աշխ. **Աս. Մնացականյանի**, Ե., 1995, էջ 8-40:

¹¹ Տե՛ս **Օ. Եգանյան**, *Նահապետ Քուչակի հայատառ թուրքերեն տաղերը, Բանբեր Մատենադարանի*, թիվ 5, 1960:

¹² Տե՛ս **Շ. Գրիգորյան**, *Հայ հին գուսանական երգեր*, Ե., 1971, **Շ. Գրիգորյան**, Ո՞վ է ի վերջո, *Նահապետ Քուչակը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, Ե., 1984, № 7, **Շ. Գրիգորյան**, Ո՞վ է իրականում Նահապետ Քուչակը, *Բազմավեպ*, 2000, ՃՕԸ 1-4, էջ 231-246, **Շ. Գրիգորյան**, *Հայ աշուղական գրականության պատմություն*, Ե., 2002, էջ 76-102:

¹³ Տե՛ս **Մ. Մկրյան**, *Նահապետ Քուչակ*, տե՛ս *Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները V-XVIII դարեր*, Ե. 1976, էջ 464-476:

Հարությունյանը¹⁴, Հ. Սահակյանը¹⁵, Կ. Քիպարյանը¹⁶, Պ. Խաչատրյանը¹⁷, Խ. Ամիրյանը¹⁸, Հ. Թամրազյանը¹⁹ և այլք, նաև թյուրքալեզու գրականության մեջ²⁰:

Նահապետ Քուչակի աշուղական երգերի քննությամբ է պայմանավորված սույն հոդվածի **արդիականությունը**, որով ևս հիմնավորապես հերքվում է հայրենների՝ Նահապետ աշուղ Քուչակին վերագրելու վարկածը:

Ուստի մեր **նպատակն** է ընդգծել, որ հայագիտության մեջ Քուչակին թյուրիմացաբար վերագրված հայրենները նրա երգերը չեն. Քուչակ Վանեցին մի ինքնատիպ աշուղ է, որը գրել է հայերեն, հայերեն-պարսկերեն և թյուրքերեն աշուղական երգեր: Մեր ուսումնասիրության **խնդրո առարկան** աշուղ Քուչակ Վանեցու անձի և նրա աշուղական երգերի քննությունն է, որ կատարում ենք պատմական, պատմահամեմատական, կուլտուր-պատմական մասնագիտական և վերլուծական, համադրական ընդհանուր **մեթոդների** կիրառմամբ:

¹⁴ Տե՛ս **Ս. Հարությունյան**, Նահապետ Քուչակ, տե՛ս *Հայկական սովետական հանրագիտարան*, հտ. 8, Ե., 1982, էջ 172-173, **Ս. Հարությունյան**, Հայրենների խնդիրը և Ասատուր Մնացականյանի գիտական նոր համահավաքը, *Պատմա-բանասիրական հանդես*, 1996, թիվ 1-2, էջ 153-168:

¹⁵ Տե՛ս *Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը*, աշխ. **Հ. Սահակյանի**, հտ. Ա., Ե., 1986:

¹⁶ Տե՛ս **Կ. Քիպարեան**, *Պատմություն հայ հին գրականութեան*, Վենետիկ, 1992, էջ 630-632:

¹⁷ Տե՛ս *Գանձարան հայ հին բանաստեղծության*, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի**, Ե., 2000:

¹⁸ Տե՛ս **Խ. Ամիրեան**, *Թուրքալեզու հայ աշուղներ. Օսմանյան Կայսրություն. 16-20րդ դարեր*, Փարիզ, 1993:

¹⁹ Տե՛ս *Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը*, աշխ. **Հ. Թամրազյանի**, Ե., 2001:

²⁰ Տե՛ս **Ա. Երևանլի**, *Հայ-ադրբեջանական ժողովրդական բանահյուսության կապերը, Эрмэни-азэրбайчан шифаһи халг әдэбийяты элагэлэри*, Երևան, 1958, էջ 177, **Vasfi Mahir Kocatürk**, *Saz Şiiri Antolojisi*, Ayyıldız, Mtb. Ank. 1963, s. 21, **Əzizə Cəfərzadə**, *Azərbaycanın aşiq və şair qadınları*, Bakü, 1974, էջ 152-156, **Բարաֆիլ Ապպասով**, *Ազերպայձան Ֆոլկլորն XIX Էսր Էրմէնի Մէնպալէրինտէ*, Բաքու, 1977, էջ 23-32, **К. Pamukciyan**, *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, Aras yay. Ist., s. 107, **Mehmet Bayrak**, *Alevi-Bektasi Edebiyatında Ermeni Aşıkları (Aşuğlar)*, Ankara, 2005, **Azad Nəbiyev**, *Azərbaycan xalq ədəbiyyatı*, II hissə, Bakı, 2006, էջ 93-101 /<http://elibrary.bsu.az/kis/1615.pdf>, հասանելի էր 24.02.2017/, նաև *Azərbaycan dastanları* (toplayib nəşrə hazırlayan A. Nəbiyev-dir), Bakı, 1977, էջ 119-129 և այլն:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Վանեցի Քուչակ, աշուղական երգերի տաղաչափություն, հայրենների յամբ-անապետյան տաղաչափություն, եռալեզու աշուղ:

Քուչակ Վանեցու անձի մասին: Քուչակի մասին կենսագրական տեղեկություններ գրեթե չկան: Ստույգ վկայություն է Ստեփանոս Ջուղայեցու ձեռագիր հիշատակարանը. «Յիշեցեք զՔուչակ և միւս կենակից Թանգխաթուն: Դարձեալ յիշեցեք զՔուչակ և զմեծ պապն իւր՝ Նահապետ վարպետն, որ մականունն Աշըղ Քուչակ ասի»²¹: Ապա Ջուղայեցին նշում է նաև ձեռագրի ստացման թիվը. «Յիշեցեք զվերջին ստացող սորա, որ ստացաւ ի հալալ ընչից իւրոց Քուչակն, ի թուին Հայոց ՌԶԶ (1637)»²²:

Փաստենք, որ սա 17-րդ դարի ձեռագիր հիշատակարան է, և պետք է համարել վավերական աղբյուր՝ հիմնվելով հենց այս վկայության վրա: Արդ՝ ըստ այս հիշատակարանի՝ **գոյություն են ունեցել պապ և թոռ Քուչակներ:** Հստակ է նաև, որ **թոռ Քուչակի կինը Թանգխաթունն է, իսկ պապ Քուչակն անվանվել է Նահապետ, ով աշուղ Քուչակն է, իսկ թոռ Քուչակը կենդանի է եղել հայոց ՌԶԶ (1086+551=1637) թվին:**

Այս փաստերը պետք է համարել Քուչակի անձի և գործի պարզաբանման մեկնակետերը:

Ի դեպ, Նահապետ Քուչակի մասին այս վկայությունը հաստատում է նաև Քուչակյան տոհմի վերջին շառավիղը՝ Աշտարակի Հադս (այժմ՝ Աղձք) գյուղի վերաբնակիչ, ծնունդով խառակոնիսցի Փանոս Չիչագյանը, ով 1940 թ. Վանա բարբառով պատմել է քուչակյան մի ավանդավեյ, որը գրառել է Ս. Ավագյանը: Ըստ այդ ավանդության՝ Խառակոնիսում և ընդհանրապես Արձակի գավառում հայտնի «աշըղ Չիչակը (Քուչակը) խառակոնիսցի Նախուն (Նահապետն) է եղել, որն իր շնորհն ու աշուղի իր անունը երագով ստացել է Արձակի լճի ձիւրքեր բաշխող «խրեղեն մարթուց»²³:

Պապ Քուչակն անվանվել է նաև Նահապետ վարպետ աշըղ Քուչակ, Չիչակ, Վանեցի Քուչակ կամ Վանլի Քոչակ: Ծննդյան ստույգ թվականը հայտնի չէ:

Ես Քուչակս եմ Վանեցի,
Ի գեղէն Խառակոնիսայ,
Լցեր եմ հարիւր տարին,
Էլ չի գար մութիկս ի վերայ,

²¹ Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ, հտ. Բ, Ե., 1978, էջ 716:

²² Նույն տեղում:

²³ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, աշխ. Հ. Թամրազյանի, էջ 99:

Ով ինձ ողորմի ասի,

Ողջ կենայ իւր կենաց վերայ²⁴:

Ինչպես այս հատվածից է պարզվում, **Վանեցի Քուչակի ծննդավայրը Խառակոնիս գյուղն է.** այն անվանվում է նաև Խառակունիս, Խարագոնիս, Խարականիս, Խարակոնիս և այլն. (այդ գյուղում է ծնվել նաև Նաիրի Զարյանը): Վասպուրական աշխարհի Արճակ գավառում՝ Արճակ լճի հյուսիս-արևելքում է գտնվում Խառակոնիս գյուղը, որն այժմ անվանվում է Կարագյունդուզ:

Բանաստեղծական այս հատվածից հնարավոր է նաև ենթադրել, որ 100 տարի ապրողը Նահապետն է, ոչ թե թոռը (ինչպես սխալմամբ կարծել են), ուստի նա ծնվել է 15-րդ դարի վերջին՝ հավանաբար 1490-ական թվականներին, քանի որ նրա գերեզմանաքարի արձագրությունից հայտնի է մահվան թվականը՝ 1592 թ.:

Քուչակի կրթության մասին որևէ տեղեկություն չի պահպանվել: Սակայն այդ մասին Շ. Գրիգորյանը որոշակի դատողություն է անում. «Երևում է, որ Քուչակն իր ժամանակի կրթված, բազմակողմանիորեն զարգացած մարդկանցից մեկն է եղել»²⁵:

Նահապետ աշուղ Քուչակի վարպետ լինելու մասին մի կողմնակի ապացույց է Խրիմյան Հայրիկի հուշը, ըստ որի Քուչակն ունեցել է մի աշակերտ՝ աշուղ Մուշոն, ով ևս վանեցի է եղել. «Աշղդ Մուշոն բնիկ մեր գիւղի զաւակն է, եւ աշուղ Չիչակին աշակերտ եղեր է, որոյ գերեզման ցոյց կուտան այսօր Խարակոնիս գիւղի սուրբ Թորոս եկեղեցւոյ դարի վրան»²⁶:

Գ. Ասատուրը գրի է առել նաև Քուչակի մասին Խրիմյան Հայրիկի հուշերը. «Գիղացի ծերունիներ կը պատմեն, թէ զուարճաբան մարդ մը եղած է Քուչակ: Մօտակայ գիւղերէն կը կանչեն եղեր զինքը հարսանիք: Քուչակ ալ կառնէ եղեր իր քեման ու կերթայ: Անգամ մըն ալ՝ գիւղի մը չըհասած՝ գայլեր զինքն կը պաշարեն: Քուչակ արագութեամբ կելնէ ծառին գլուխ և կը նուագէ: Գիւղացիներ կառնեն քեմանին ձայն և կը հասկնան, որ Քուչակ եկեր է: Կելնեն, կը փնտռեն և կը գտնեն զինքն, որ ելած ծառին մը գլուխ անուշ կը նուագէ, իսկ գայլեր՝ ծառին բոլորտիք շարուած՝ լուռ մտիկ կընեն»²⁷: Ըստ ավանդության, որը Հովհ. Թադևոսյանին պատմել է Ս. Հայկունին, Քուչակը մրցակցել է սուլթանի աշուղների հետ և հաղթել նրանց,

²⁴ Հայրեններ, աշխ. Աս. Մնացականյանի, Ե., 1995, էջ 583:

²⁵ Շ. Գրիգորյան, Ո՞վ է ի վերջո Նահապետ Քուչակը, *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, էջ 40:

²⁶ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 85:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 94:

խսկ վերջիններս «տեսնում են, որ աշըղ Չիչակը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մի կարճ, փոքրիկ, տձև եւ անշնորհք (ըստ արտաքինի) մարդ, ուստի ասում են՝ «Մա ոչ թե չիչակ (ծաղկի պէս գեղեցիկ) մարդ է, այլ մի քեօչէկ մարդ է. սրա հետ խօսել և մրցել չարժէ էլ»²⁸:

Հովհ. Թադևոսյանը գրում է, թե Ս. Հայկունին այս ավանդությունը պատմել է ժողովրդական կենդանի աղբյուրից, որի մեջ եղած «Մուլթանի աշուղների և թե Չիչակի երգերը տաճկերէն են,- վերջինները ոչ մաքուր բովանդակութեամբ»²⁹:

Բնականաբար **Նահապետ Քուչակն ամուսնացած է եղել**, քանի որ հայտնի է նաև թոռ Քուչակի գոյությունը, ում կնոջ անունը Թանգխաթուն է: Ն. Զարյանը Նահապետ Քուչակի կին է անվանել այս Թանկթախունին, սակայն Ստեփանոս Զուղայեցու հիշատակարանի համաձայն Թանգխաթունը թոռ Քուչակի կինն է. «Յիշեցեք զՔուչակ և միւս կենակից Թանգխաթուն: Դարձեալ յիշեցեք զՔուչակ և զմեծ պապն իւր՝ Նահապետ վարպետն, որ մականունն Աշըղ Քուչակ ասի»³⁰:

Ըստ Ն. Զարյանի պատմած ավանդության՝ Քուչակը երագում տեսնում է ձիթհանքի տիրոջ աղջկան՝ Թանկխաթունին, որ ոսկե թասով անմահական ջուր է տալիս իրեն, և Քուչակն ամուսնանում է նրա հետ, դառնում հայտնի աշուղ³¹: Այս շփոթը, բնականաբար, ժողովրդական ավանդության հետևանք է, քանի որ ավանդության «համաձայն «աշըղ» են մկրտում ընտրեալ մարդիկ, երբ երագում խմում են աշուղական արուեստի «փիր»-ի՝ առաջնորդ-ռահվիրայի կամ սիրուհու կողմից թասով նրանց տրուած սիրոյ կամ աստուածային սիրոյ անմահական օշարակը՝ շարբաթը»³²: Հետաքրքիր է, որ Փ. Չիչագյանի պատմած ավանդության մեջ ևս Քուչակի ամուսնանալու մասին կա վկայություն. «Չիչագն ի՛ կրմնա ուր տուն, կըփսակվի, կըտառնա ճիծ-պըժի տեր: Համ ռենջբարութեն կանի, համ աշըղութեն»³³:

Եվ Ս. Հայկունու, և Փ. Չիչագյանի պատմած ավանդությունների համաձայն՝ **աշուղ Քուչակը ունեցել է մի քույր**: Ըստ Փ. Չիչագյանի՝ «Չիչագին էլ մեյ քյոր էլ կըլնի, էրկու աչքով կոր, համա շատ իմաստուն

²⁸ Նույն տեղում, էջ 97:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 98:

³⁰ *Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ*, հտ. Բ, էջ 716:

³¹ Տե՛ս *Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը*, էջ 119:

³² **Խ. Ամիրեան**, *Թուրքալեզու հայ աշուղներ. Օսմանյան Կայսրություն. 16-20րդ դարեր*, էջ 18:

³³ *Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը*, էջ 102:

ախչիկ կըլնի»³⁴: Նույն ավանդության մեջ նաև հիշվում է, որ Քուչակը Ստամբուլ գնալուց առաջ հանդիպում է Արճակի հոտադներին, ովքեր մի հանելուկ են ասում, իսկ աշուղը չի կոահում պատասխանը, գալիս է տուն, և կույր քույրը մեկնում է հանելուկը. «Էտը չարուխն ի, մեյ քիթ, քառսուն աչկ»³⁵:

Հովհ. Թադևոսյանը Ս. Հայկունու պատմած մի ավանդության մեջ հիշում է, որ Նահապետ «Քուչակը Վանի շրջակայքում յայտնի էր աշուղ Չիչակ անունով: Նա ունեցել է մի քոյր (անունը չկայ), որը բանաստեղծական և աշուղական ձիրքերով եղբորից աւելի է օժտուած լինում»³⁶:

Ն. Զարյանի գրառած ավանդության մեջ նաև հիշատակվում է այդ քրոջ անունը. «Նունուֆար անունով մի քույր ուներ»³⁷:

Ն. Զարյանը այս ավանդությունը լսել է իր մորից: Ըստ այդ ավանդության՝ Ստամբուլում սուլթանի թագուհին երեխա է ունենում, և քարանում է նրա կուրծքը, կանչում են Քուչակին, ով իր երգով արցունք է բերում կնոջ աչքերից և կաթ՝ ստինքներից³⁸: Քուչակի այս հրաշապատում արարքն ավելի հետաքրքիր մանրամասներով պատմում է Փ. Չիչագյանը³⁹: Ըստ այս ավանդության՝ Քուչակին տանում են սուլթանի կնոջ ապարանքի մոտ, քանի որ Քուչակը «մի քիչ շոռաչկ» է լինում, որոշում է ներս չգնալ ու չտեսնել այդ կնոջ երեսը, քանի որ «ջրհեղ կնիկ տիսնալ, աչքով-ընքով չանել» չէր կարող: Սուլթանի վեզիրը ստիպում է, որ ներս մտնի, իսկ Քուչակը պահանջում է կապել իր աչքերը, մինչդեռ վեզիրը պնդում է, որ չկապեն: Հնարամիտ Քուչակը դեմքով հակառակ է կանգնում կնոջը և երգում:

Ըստ Ն. Զարյանի՝ սուլթանի կինը պառկած էր վարագույրից այն կողմ, իսկ «Քուչակը չոքեց վարագույրի առաջ, իր սազը սեղմեց կրծքին և ասաց էն խաղերը, որ Թանկխաթունին երագում տեսնելուց հետո ասել էր Արճակա ձիթահանքում»⁴⁰:

Ըստ Ն. Զարյանի պատմած ավանդության՝ սուլթանն իր կնոջն ու երեխային փրկելու համար թագավորական թանկագին շալ կապեց Քուչակի գլխին (Ս. Հայկունու պատմածի համաձայն՝ սուլթանը Քուչակին շալ է նվիրել իր աշուղներին հաղթելու համար)⁴¹: Սուլթանի ապարանքից դուրս

³⁴ Նույն տեղում, էջ 101:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 104:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 97:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 121:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 122:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 105-108:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 122:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 98:

գալուց հետո Քուչակն այդ շալն արձակում, կապում է փորին: Սուլթանի երգիչներից մեկը չարախոսում է՝ այդ մասին պատմելով սուլթանին: Ապարանք կանչված Քուչակն արդարանում է՝ ասելով, որ գլխին կապած շալը տեսնում են բոլորը և փառք տալիս սուլթանին, իսկ ինքը չի տեսնում: Դրա համար էլ կապել է փորին, որ ինքն էլ տեսնի ու փառք տա սուլթանին:

Ապա չարախոս երգիչը կրկին փորձում է սուլթանին տրամադրել Քուչակի դեմ՝ ասելով, որ Քուչակը գաղտնի բաց է արել վարագույրը, տեսել է թագուհուն ու սիրահարվել, դրա համար էլ պագել է սուլթանի կուրծքը, քանի որ այն դիպել է թագուհու կրծքին: Հնարամիտ Քուչակը պատասխանը գտնում է՝ ասելով, թե ինքը չի պագել սուլթանի կուրծքը, այլ պագել է ալլահի ձեռքը, քանի որ եթե ալլահի ձեռքը չլինի սուլթանի կրծքին, ապա նա չի կարող աշխարհի դեկավարել:

Սուլթանը գլխատել է տալիս իր չարախոս երգչին, իսկ Քուչակին խոստանում տալ նրա ուզածը: Աշուղ Քուչակը յոթ մզկիթի, յոթ եկեղեցու, յոթ կամրջի ծախս է ուզում սուլթանից: Ստամբուլից մինչև Վան շինելով յոթ մզկիթ, յոթ կամուրջ ու եկեղեցի՝ գալիս հասնում է Խառակոնիս, որտեղ էլ շինում է յոթերորդ եկեղեցին՝ Սուրբ Թեոդորոսը: Ապա բարձրանում է եկեղեցու գմբեթի ծայրը, տնկում է խաչը՝ ասելով, որ այնտեղից թռնում է, որտեղ ընկնի, թող այնտեղ էլ թաղեն: Ցած է նետվում, սակայն հրեշտակները նրան թևեր են տալիս, և նա կամաց իջնում է գետնին:

Փ. Չիչագյանի գրույցում ևս Քուչակն ընկնում է տանիքից, բայց չի մեռնում. «Չիչագի աչկեր կրկապեն, կըխանեն ժամու տանիս, թարանջեն կառնեն տակ, ուրանքյ կըթողնեն կուկյան կըմտնեն ժամ՝ ուրանց պատարաքյ կանեն: Կըպըռծընեն կըլնեն տյուս՝ կըտիսնան որ ինչ, Չիչագն ինգեր ի պատի տակ, սաղ-սալամաթ, ըսկի մեյ տեղ էլ չի ցավցե»⁴²:

Ըստ Խրիմյան Հայրիկի հուշի՝ «Գիւղացիներ մըտիկ չեն ըներ, կը կարծեն, թէ Քուչակ գուարճաբանութիւն կընէ: Սակայն նա ինքզինքը վար կը նետէ և կը մեռնի: Եւ Քուչակին գերեզման այդ օրէն ուխտատեղի մը եղած է գիւղացիներէ»⁴³: Ա. Ղանալանյանի «Ավանդապատում»-ում ևս Քուչակը «ցած է նետվում վանքի կատարից և տեղն ու տեղը մահանում: Այդտեղ էլ թաղում են նրան»⁴⁴:

⁴² Նույն տեղում, էջ 109:

⁴³ Նույն տեղում, էջ 94-95:

⁴⁴ Ա. Ղանալանյան, *Ավանդապատում*, Ե., 1969, էջ 274:

Նահապետ Քուչակը թաղված է Խառակոնիսի Ս. Թեոդորոս եկեղեցու բակում, որը դարեր շարունակ եղել է սրբատեղի: Ըստ Չիչագյանի՝ «Ինոր կյերեզման մուրագատուր էր»⁴⁵:

Ն. Զարյանը երեխա ժամանակ տեսել է Քուչակի գերեզմանը, որի վրա, ինչպես ինքն է հիշում, գրված է. «Քուչակ Նահապետ և կողակիցն նորա Թանկխաթուն»⁴⁶: Շփոթն ակնհայտ է, ըստ Ստ. Զուղայեցու հիշատակարանի՝ Թանգխաթունը թոռ Քուչակի կինն է: Ըստ Ս. Աբեղյանի՝ Ա. Քալանթարը 1917 թ. լուսանկարել է գերեզմանը, որի վրա գրված է. «Սա արեւ Քուչակ թվ ՌԻՄԱ ձգ ՔՍ»⁴⁷: Ըստ այդմ՝ Քուչակը մահացել է հայոց ՌԻՄԱ (1041) թվականին, այն է՝ 1592 թվին: Ցավոք, Քուչակի գերեզմանն այժմ չի պահպանվել⁴⁸:

Աշուղ Քուչակի երգերը: Առայժմ աշուղ Քուչակի անունով մեզ հայտնի են 11 հայերեն երգ, որից 6-ը քառյակ, որոնք տպագրել է Հ. Աճեմյանը: Դրանց վերջում չի հիշատակվում Քուչակի անունը, 1 հայերեն-պարսկերեն

⁴⁵ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 110:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 118:

⁴⁷ Ս. Աբեղյան, *Երկեր*, հտ. Բ, էջ 19:

⁴⁸ Նահապետ Քուչակի գերեզմանը որոնելու նպատակով 2016 թ. հուլիսի 27-ին բանաստեղծ Խաչիկ Մանուկյանի, Լեոնիկ Հակոբյանի, Զոն Թորոսյանի և Հենրիկ Մարտիրոսյանի հետ Վանում գտնվող Ագոստինյանի մեկնեցինք Վանի գավառի Խառակոնիս գյուղ, որն այժմ անվանվում է Կարագյունդուզ: Գյուղը գտնվում է Արճակ լճի հյուսիս-արևելյան ափին: Երբ անցանք Խառակոնիս գետի կամուրջը, մեր ճանապարհը փակեց ոչխարի հոտը: Մեր հարցին չորսնք պատասխանեց, թե եկեղեցին մնացել է ետևում: Երբ ետ եկանք, մեզ հանդիպեց մի թուրք, ով ասաց, որ եկեղեցին իր տան մոտ է: Այն գտնվում է հին գյուղատեղիում՝ Խառակոնիս գետի աջ ափին, իսկ դեպի հյուսիս՝ գետի մյուս կողմում, կառուցված են նորակառույց տներ: Պարզ նկատելի է, որ հին գյուղի մի մասը ծածկվել է Արճակի ջրերով, հին տների ավերակների մի մասը ջրածածկ է, մյուս մասը տեղի բնակիչները ամրացրել և օգտագործում են: Լճի՝ համատարած սփռված հարթ ափին վեր է բարձրանում մի փոքրիկ բլուր, թուրքը մեզ ուղեկցեց դեպի այդ բլուրը և ասաց, որ դա է եկեղեցու տեղը: Բլրի վրա կանգնած ոչինչ նկատելի չէր, երբ իջանք բլրից դեպի լիճ, նկատեցինք մի խորշ, որը տանում է դեպի հողածածկ եկեղեցու ներսը: Տեղագնությունից պարզվեց, որ Ս. Թեոդորոս եկեղեցին ծածկել են հողով: Ավա՞ղ, հողածածկ է նաև Նահապետ Քուչակի սրբատեղի դարձած գերեզմանը: Ցավով հասկացանք, որ Նահապետ Քուչակի գերեզմանի մեր որոնումներն ապարդյուն եղան: Սակայն, ով գիտե, գուցե այդ հողալիցք բլրի տակ՝ եկեղեցու բակում, դեռևս պահպանվում է նաև սրբի գերեզմանը, ինչպես պահպանվում է եկեղեցու գավիթը, որը բլրի լճահայաց ճակատից բացված խորշից կարոտով սպասում էր ուխտագնաց հայերիս ներկայությանը:

երգ և 17 թուրքերեն երգ, որից 2-ը տողացի թարգմանել է Հ. Աճեմյանը, իսկ դրանք աշուղական չափով թարգմանել է Վ. Եղիազարյանը, 7 երգ թարգմանել է Օ. Եզանյանը, 2 երգ՝ Աս. Մնացականյանը: Ապա Մաշտոցի անվան մատենադարանի թիվ 3316 ձեռագրից⁴⁹ «Սուրմայ չաքմիշ» սկսվածքով անտիպ 1 թուրքերեն երգ թարգմանել է թյուրքագետ Անի Ավետիսյանը, իսկ 5 թուրքերեն տպագիր երգեր էլ թարգմանել է թյուրքագետ Վերա Սահակյանը:

Նախ՝ նշենք հայերեն երգերը.

1. ԳՈՎԱՆՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ ՈՒՄԵՄՆ ԳՕՍԱՆԷ՝ ՔՕԶԱԿ ՎԱՆԵՅՈՅ, ՕԳՆԵԱ ՀՈԳԻԴ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ: «Աղբիր կենդանի» սկսվածքով այս հայերեն այս երգը տպագրել է Հ. Սահակյանը⁵⁰, բնագիրը կազմելիս օգտագործել է Մաշտոցյան մատենադարանի թիվ 2079, 3411, 2566, 9322, 7717, 9597, 1636, 10006 ձեռագրերը և մինչ այդ եղած տպագիրները: Տպագրվել է «Ճառքաղ»-ում⁵¹, ապա տպագրել է Տ. Պալյանը 1897 թ. «Տաղ սուրբ Աստվածածնին» խորագրով⁵², այնուհետև Ա. Զոպանյանը⁵³, Հովհ. Թադևոսյանը⁵⁴: Կ. Պոլսի Անտոնյան միաբանության թիվ 106 ձեռագրից տպագրել է նաև Տիրայր արքեպիսկոպոսը⁵⁵: Ավելի ուշ՝ Հ. Սահակյանի կազմած բնագրից հատվածներ է տպագրել Պ. Խաչատրյանը⁵⁶:

2. ԻՆՉ ՈՐ ԷԼ ՏԱՔ ԻՆՉ: Աշուղ Քուչակի անունով այս անտիպ երգն անհայտ բանավոր աղբյուրից գրի է առել բանահավաք Գ. Թարվերդյանը և 1937 թ. տպագրել⁵⁷:

⁴⁹ Մաշտոցի անվան մատենադարանի 3316 ձեռագրում Քուչակի երգի գոյության մասին տեղեկանում ենք «Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան մատենադարանի» Ա հատորից (տե՛ս «Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», հտ. Ա. Ե., 1965, էջ 987):

⁵⁰ Տե՛ս *Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը*, աշխ. Հ. Սահակյանի, էջ 56-62:

⁵¹ Տե՛ս «Ճառքաղ», 1861-1862, հտ. Գ, էջ 69-71:

⁵² Տե՛ս **Տ. Պալյան**, Անյիշատակ հայ աշուղ մը, *Հանդես ամսօրյա*, 1897, էջ 344-345:

⁵³ Տե՛ս «Անահիտ», 1907, թիվ 6-7, էջ 130-131:

⁵⁴ Տե՛ս «Լուսնայ», 1902, թիվ 5, էջ 166-169, նաև **Հովհ. Թադևոսյան**, *Քուչակ Նահապետի երգերը*, Թիֆլիս, 1903, էջ 17-20:

⁵⁵ Տե՛ս **Ֆրիկ**, *Դիւան*, Նյու-Յորք, 1952, էջ 555-558:

⁵⁶ Տե՛ս *Գանձարան հայ հին բանաստեղծության*, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի**, Ե., 2000, էջ 680-681:

⁵⁷ Տե՛ս *Հայ աշուղներ, անտիպ յերգերի ժողովածու*, Ա, հավաքեց յեկ կազմեց **Գ. Թարվերդյան**, յԵրեվան, 1937, էջ 5:

3. ԱՌԱԿ ԼԱԻ ԵՒ ՊԻՏԱՆԻ: Այս տաղը Վենետիկի Ս. Ղազարի թիվ 1823 ձեռագրից, որը 1690 թվականի ձեռագիր տաղարան է, առաջին անգամ տպագրել է Տիրայր արքեպիսկոպոսը⁵⁸:

4. ՍԱՆԱՄԷՐ-ՔԱԻՈՐ: Այս տաղը տպագրել է Հ. Սահակյանը⁵⁹՝ գրելով, որ երգի վերջում հիշատակվում է «Վանլի Քիւշար», սակայն Հ. Սահակյանը ենթադրաբար գրում է. «Չնայած այս հիշատակությանը՝ այդ երգը, մեր կարծիքով, ոչ թե Քուչակ Վանեցունն է, այլ հորինված մեկ ուրիշի կողմից, Քուչակի ոտանավորի նմանությամբ»⁶⁰: Հ. Սահակյանն այս երգը քաղել է 1904 թ. «Ազգագրական հանդես»-ից⁶¹: Երգի տպագրող Ե. Լալայանը նշում է աղբյուրը. «Այստեղ գետեղուած աշուղական երգերը թէև լոռեցիների շարադրածը չեն, բայց Լոռում բաւական տարածուած են, նրանց գրի է առել երջ. Եղիշէ Երզնկեանը»⁶²: Ի շարս այլ աշուղների երգերի՝ լոռեցի աշուղը երգել է նաև Վանեցի Քուչակի այս երգը, որ գրառել է Ե. Երզնկյանը և տպագրել Ե. Լալայանը:

5. ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՄՈՍԿՈՎՈՒ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ: Այս տաղն առաջին անգամ տպագրել է Ա. Տեկանցը «Հայերգ»-ում⁶³, ապա Մաշտոցյան մատենադարանի 1978 ձեռագրի (17-րդ դար) և Տեկանցի տպագրի համեմատական քննությամբ հրատարակել է Աս. Մնացականյանը ժողովրդական հայրենների շարքում⁶⁴:

Նույն տաղի մեկ այլ տարբերակ էլ Աս. Մնացականյանը տպագրել է Սարկավազ երգչի անունով⁶⁵, որը պահպանվել է Մաշտոցյան մատենադարանի երեք ձեռագրերում՝ հաջորդաբար 17-րդ, 18-րդ, 19-րդ դարերի՝ 9600 ձեռագրում (թերթ 86ա-87ա), 3417 ձեռագրում (թերթ 25ա-25բ), 9934 ձեռագրում (թերթ 9բ-10ա):

Իսկ Մաշտոցյան մատենադարանի ևս չորս ձեռագրերում տաղը պահպանվել է Կիրակոս Երեցի անունով՝ հաջորդաբար 16-րդ, 17-րդ, 18-րդ, 19-րդ դարերի ձեռագրերում՝ 5614 ձեռագիր (թերթ 18բ-19ա), 7726 ձեռագիր (թերթ 31բ-32բ), 9271 ձեռագիր (թերթ 127ա-127բ), 1990 ձեռագիր (թերթ 50բ-51ա):

⁵⁸ Տե՛ս **Ֆրիկ**, *Դիվանը աշխատասիրությամբ Տիրայր Արքեպիսկոպոսի*, Նյու-Յորք, 1952, էջ 551-554:

⁵⁹ Տե՛ս *Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը*, հտ. Ա, էջ 588-589:

⁶⁰ Անդ, էջ 588:

⁶¹ Տե՛ս *Ազգագրական հանդես*, գիրք 11, Թիֆլիս, 1904, էջ 78-80:

⁶² Նույն տեղում, էջ 79:

⁶³ Տե՛ս **Ա. Տեկանց**, *Հայերգ, մեղեդիք, տաղք և երգք*, Թիֆլիս, 1882, էջ 63-66:

⁶⁴ *Հայրեններ*, աշխ. **Աս. Մնացականյանի**, էջ 581-583:

⁶⁵ Անդ, էջ 584-586:

Պարզ է, որ հնագույն ձեռագիրը 16-րդ դարից է, երբ ապրում էր Քուչակը և Քուչակի դարում այս երգը գրչագրվել է Կիրակոս երգչի անունով: Միաժամանակ փաստենք, որ տաղը Քուչակի անունով պահպանվել է 17-րդ դարի միակ ձեռագրով, մինչդեռ Կիրակոսի անունով պահպանվել է 4 ձեռագրով, Սարկավագի անունով՝ 3 ձեռագրով: Աս. Մնացականյանն իրավամբ այն գետեղել է ժողովրդական հայրենների շարքում: Մենք հավանական ենք համարում և չենք բացառում, որ Քուչակը երգել է նաև այս ժողովրդական երգը, որը 17-րդ դարում գրչագրվել է նրա անունով: Այդ նկատառումով էլ նրա հեղինակի հարցը վիճելի ենք համարել: 6-11. ՔԱՌՅԱԿՆԵՐ: Այս վեց քառյակները տպագրել է Հայկ Աճեմյանը. «Գրի առած եմ 1914-ի ապրիլին, Արճեշի Մատղավանք գիւղին մեջ, կոյր աշուղ Յակոբէն, որը այդ քառեակները մեղմ ու հաճելի եղանակով մը իր չունգուոփն վրայ նուագելէ յետոյ, երբ հարցուցի թէ՝ «ո՞ր տեղէն սովորած ես» պատասխանեց. -Աստուած խոզին լուսաւորի Աշուղ Տալիպին, իմ ուսթէն (վարպետ) էր. լոսխոզին կ'ասէր որ էսա «եարի» երգերն ասողը խառակոնիսցի «աշըղ Չիչակ»ն ի (աշուղ Քուչակ)»⁶⁶:

Հարկ ենք համարում նշել, որ թեև այս քառյակները չեն հիշատակում որևէ հեղինակի անուն, սակայն չենք էլ բացառում, որ այդ երգերը երգած լինի նաև աշուղ Քուչակը, ինչպես վկայել է աշուղ Հակոբը: Պետք է դիտել նաև, որ այս քառյակները հայրենային տաղաչափությամբ չեն գրված, նույնիսկ իրենց լեզվական առանձնահատկությամբ տարբեր են հայրեններից, ավելին՝ Աս. Մնացականյանի կազմած հայրենների երգաշխարհում նման երգեր չկան:

Քուչակից մեզ է հասել նաև հայերեն-պարսկերեն երկլեզվյան մեկ երգ:

12. ԳՈՎԱՍՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԱՍՍՅԵԱԼ Է, ԸՆՏԻՐ ԵՒ ԱՆՈՅՇ ԵՒ ԳԵՂԵՑԻԿ: Հայերեն-պարսկերեն այս երգն առաջին անգամ տպագրել է Հ. Սահակյանը Մաշտոցյան մատենադարանի թիվ 7707, 3422 ձեռագրերից՝ գրելով. «Երկու օրինակներն էլ սխալաշատ են: Չնայած որոշ ճշտումներ ենք կատարել, բայց մի քանի տողերի իսկական պատկերը կասկածելի է»⁶⁷:

Առայժմ մեզ հայտնի են նաև Քուչակի անունով հայատառ թուրքերեն 17 աշուղական երգեր:

13. ԽԵՐԴ ՍՅԱՂԻ ՎԱՐ: Մաշտոցյան մատենադարանի թիվ 8741 ձեռագրից (թերթ 12ա) առաջին անգամ տպագրել և հայերեն է թարգմանել Օ.

⁶⁶ «Ծաղկաքաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսության» ժողովածուն, Էջմիածին, 1917, էջ 91:

⁶⁷ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, հտ. Ա, էջ 588:

Եզանյանը⁶⁸, որտեղից որպես հանելուկ տպագրել է նաև Աս. Մնացականյանը⁶⁹:

14. ՄԱՆԻՆԵՐ Է: Մաշտոցյան մատենադարանի թիվ 7716 ձեռագրից (թերթ 51բ-52ա) առաջին անգամ տպագրել և հայերեն է թարգմանել Օ. Եզանյանը⁷⁰, որտեղից երկու տուն է տպագրել Աս. Մնացականյանը⁷¹:

15. ՀԷՐ ՍԱԲԱՀ: Մաշտոցյան մատենադարանի թիվ 9686 ձեռագրից (թերթ 17բ-18ա) առաջին անգամ տպագրել և հայերեն է թարգմանել Օ. Եզանյանը⁷²: Օ. Եզանյանի բառացի թարգմանության հիման վրա աշուղագետ Շավիղ Գրիգորյանը փորձել է տաղաչափել այս երգի մի մասը՝ տպագրելով «Հայ աշուղական գրականության պատմություն» գրքում⁷³: Երգի՝ Օ. Եզանյանի կողմից կատարված թարգմանությունը փորձել է նորովի սրբագրել Ի. Ստեփանյանը⁷⁴:

16. ՆԷ ԿՅՈՒԶԱԼ ՕԼՄԻՇ: Մաշտոցյան մատենադարանի թիվ 7707 ձեռագրից (թերթ 310բ-313 բ) առաջին անգամ տպագրել և հայերեն է թարգմանել Օ. Եզանյանը⁷⁵:

17. ՊՈՒՍՍՅ ՏԱՂԼԱՐԻ: Թիֆլիսի Վրացական Պետ. Թանգարանի թիվ 188 ձեռագրից (թերթ 25ա-25 բ) առաջին անգամ տպագրել և հայերեն է թարգմանել Օ. Եզանյանը⁷⁶:

18. ՎԱՐՍԱՂ ՔՕԶԱԿԻՆ/ ՎԱՐՍԱՂ ՔՕԶԱԿԻՆ: Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության արխիվ, ֆոնդ՝ Ռուսաստանի հարաբերությունները հայերի հետ /АБНП/: 1724 թ. առաջին անգամ տպագրել և հայերեն է թարգմանել Օ. Եզանյանը⁷⁷:

⁶⁸ Օ. Եզանյան, Նահապետ Քուչակի հայատառ թուրքերեն տաղերը, *Բանբեր Մատենադարանի*, թիվ 5, 1960, էջ 467-468:

⁶⁹ Աս. Մնացականյան, *Հայ միջնադարյան հանելուկներ*, Ե., 1980, էջ 434:

⁷⁰ Օ. Եզանյան, Նահապետ Քուչակի հայատառ թուրքերեն տաղերը, *Բանբեր Մատենադարանի*, թիվ 5, 1960, էջ 468-469:

⁷¹ Աս. Մնացականյան, *Հայ միջնադարյան հանելուկներ*, էջ 435:

⁷² Օ. Եզանյան, Նահապետ Քուչակի հայատառ թուրքերեն տաղերը, *Բանբեր Մատենադարանի*, թիվ 5, 1960, էջ 469-471:

⁷³ Շ. Գրիգորյան, *Հայ աշուղական գրականության պատմություն*, Ե., 2002, էջ 93:

⁷⁴ Ի. Ստեփանյան, Նահապետ Քուչակի երեք թուրքերեն տաղի թարգմանության փորձ, տե՛ս <http://www.sayat-nova.am/nm-5.html>:

⁷⁵ Օ. Եզանյան, Նահապետ Քուչակի հայատառ թուրքերեն տաղերը, *Բանբեր Մատենադարանի*, թիվ 5, 1960, էջ 471-476:

⁷⁶ Անդ, էջ 476-477:

⁷⁷ Անդ, էջ 477-479:

19. ՎԱՆԼԻ ՔԵՕՉԱԿԻՆ/ ՎԱՆԵՑԻ ՔՈՒՉԱԿԻ: Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության արխիվ, ֆոնդ՝ Ռուսաստանի հարաբերությունները հայերի հետ, /ABПP/, 1724 թ., N 3 թղթապանակ, առաջին անգամ տպագրել և հայերեն է թարգմանել Օ. Եգանյանը⁷⁸:

20. ԴԱՐԴԼԸ ԲՅՈՒԼԲՈՒՅԼ: 1917 թ. տպագրել է Հ. Աճեմյանը՝ գրելով, որ ««Դարդլի Բիւրիւ» և «Բենդի-Մահու» երգերը եւ գրի առած եւ 1917-ի մարտին, Աշտարակի մէջ, խառնկոնիսցի Ուսթա Ղազարէն, որ ցաւոտ աչքերով 60 տարեկան յաղթանդամ մարդ մըն է: Քուչակին վերագրուած թուրքերէն երգերը Ուսթա Ղազարը սորված է ասկէ 30 տարի առաջ, իրենց գիւղացի աշուղ Կուլիջանէն, որը աշակերտած էր Պոլսոյ նշանաւոր աշուղ Լիսանին»⁷⁹:

21. ԲԵՆԴԻ-ՄԱՀՈՒ: 1917 թ. տպագրել է Հ. Աճեմյանը⁸⁰: Սուֆիական, այլաբանական տաղի օրինակ է:

22. ԴՈՒԼԱՂ ԱՍՈՒՆ: Ա. Ղազինյանը դեռևս 1979 թ. տեղեկացնում է, որ Մատենադարանի 8908 ձեռագրի 63 ք էջում պահպանվել է «Ղուլաղ ասուն» սկսվածքով թուրքերեն երգը⁸¹: Ավելի ուշ՝ 1980 թ., Աս. Մնացականյանը այս երգի հայատառ թուրքերեն տարբերակը և թարգմանությունը ներկայացրել է «Հայ միջնադարյան հանելուկներ» գրքում⁸²:

23. ՍՈՒՐՄԱՅ ՉԱՔՄԻՇ: Քուչակի անտիպ թուրքերեն երգերից մեկը՝ «Սուրմայ չաքմիշ» սկսվածքով, Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի թիվ 3316 ձեռագրի 218 ք էջից, հայատառ թուրքերեն տեքստը պատրաստել և հայերեն թարգմանությունը կատարել է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի Արաբատառ ձեռագրերի նկարագրության և ուսումնասիրության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող, թյուրքագետ Անի Ավետիսյանը:

24. ԹԵՋՆԻՍ: Այս թուրքերեն երգը՝ «Bir yiğit öğüt almayınca pîrinden» սկսվածքով տպագրել է Մեհմեդ Բայրակը⁸³:

25. ԷՅ ԷՐԵՆԼԵՐ: Թուրքերեն այս երգը՝ «Ey erenler aldı beni bir dert bir bela bir mihnet» սկսվածքով, տպագրել է Մեհմեդ Բայրակը⁸⁴:

⁷⁸ Անդ, էջ 479-481:

⁷⁹ «Ծաղկաքաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսության» ժողովածուն, Էջմիածին, 1917, էջ 93:

⁸⁰ Անդ, էջ 95-96:

⁸¹ Տե՛ս «Գարուն», 1979թ. թիվ 3:

⁸² Տե՛ս **Աս. Մնացականյան**, *Հայ միջնադարյան հանելուկներ*, Ե., 1980, էջ 436:

⁸³ Տե՛ս **Mehmet Bayrak**, *Alevi-Bektasi Edebiyatında Ermeni Aşıkları (Aşuğlar)*, Ankara, 2005:

⁸⁴ Նույն տեղում:

26. ԿԵԼ ՍԵՆԴԵՆ ԽԱԲԱՐ ԱԼԱՅԻՄ/ ԱՐԻ ՔԵԶՆԻՑ ԽԱԲԱՐ ԱՌՆԵՄ: Այս երգը 1958 թ. տպագրել է Աբպեր Երևանյին⁸⁵, նաև 2006 թ. Ազադ Նաբիևը⁸⁶՝ արտատպելով Բաքվում 1983 թ. տպագրված մի գրքից⁸⁷:

27. ԲԱՀԱՐ ՖԵՍԼԻ ՅԱԶ ՕԼՈՒՆԴԱ/ ԳԱՐՆԱՆ ԹԱԳՈՎ ԱՄԱՌ ԵԿԱՎ: Այս թուրքերեն երգը տպագրել է Ա. Նաբիևը⁸⁸՝ օգտվելով 1983 թ. Բաքվում տպագրված մի գրքից⁸⁹:

28. ԷՅ ԷՐԵՆԼԵՐ, ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆԼԱՐ/ ՈՎ ԳԻՏՈՒՆՆԵՐ, ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆՆԵՐ: Այս թուրքերեն երգը տպագրել է Ա. Նաբիևը⁹⁰՝ օգտվելով 1977 թ. Բաքվում տպագրված մի գրքից⁹¹:

29. ԹԷՄԱՄ ՕԼՏԻ ԻՇԸՄԸԶ: Տպագրվել է Շովականի գրքում⁹², որտեղ Շովականն նկարագրել է Սրբոց Հակոբյանց վանքի թիվ 1760 ձեռագիրը, որը գրչագրվել է 1701թ. Լին անապատում: Ձեռագիրն ունի նաև Մանր յիշատակագրությունը գրչի՝ 1699-1700 թվականների: Հենց ձեռագրի գրչի մանր հիշատակագրության մեջ էլ պահպանվել է այս պատառիկը: Այս գրույցն աշուղական մրցության մի վկայություն է, ըստ որի, Քուչակը Բաղեշ քաղաքում մրցակցել է թուրք աշուղի հետ ու հաղթել նրան: Աս. Մնացականյանը «Հայ միջնադարյան հանելուկներ» գրքում զետեղել է այս գրույցը⁹³՝ քուչակյան երգերով համեմված:

Եվս մի թուրքերեն երգ «Kimse beni bilmez idi» սկսվածքով որպես Քուչակի երգ տպագրել է Մեմեդ Բայրակը⁹⁴, որը ինչպես պարզել ենք, Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի Բազմաթիվ ձեռագրերում պահպանվել է Հովհաննես Թլկուրանցու անունով, ինչպես օրինակ՝ թիվ 695 ձեռագրում,

⁸⁵ Տե՛ս **Ա. Երևանյի**, *Հայ-աղբրեջանական ժողովրդական բանահյուսության կապերը, Эрмэни-азербайчан шифаһи халг эдэбийяты элагэлэри*, Երևան, 1958, էջ 177:

⁸⁶ Տե՛ս **Azad Nəbiyev**, *Azərbaycan xalq ədəbiyyatı*, II hissə, Bakı, 2006, էջ 98, նաև <http://elibrary.bsu.az/kis/1615.pdf>, հասանելի էր 24.02.2017:

⁸⁷ Տե՛ս **El Çələngi**. *Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası*, Bakı, 1983, էջ 285:

⁸⁸ Տե՛ս **Azad Nəbiyev**, *Azərbaycan xalq edebiyatı*, II hissə, Bakı, 2006, էջ 99, նաև <http://elibrary.bsu.az/kis/1615.pdf>, հասանելի էր 24.02.2017:

⁸⁹ Տե՛ս **El Çələngi**. *Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası*, Bakı, 1983, էջ 23:

⁹⁰ Տե՛ս **Azad Nəbiyev**, *Azərbaycan xalq ədəbiyyatı*, II hissə, Bakı, 2006, էջ 99-100, նաև <http://elibrary.bsu.az/kis/1615.pdf>, հասանելի էր 24.02.2017:

⁹¹ Տե՛ս *Azərbaycan dastanları* (toplayib nəşrə hazırlayan **A. Nəbiyev-dir**), Bakı, 1977, էջ 119-129:

⁹² **Ն. Էպս**. *Պողարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց*, հուն. Ջ, Երուսաղեմ, 1972, էջ 101 (ձեռ. 1760, ժամանակ՝ 1701թ.):

⁹³ **Աս. Մնացականյան**, *Հայ միջնադարյան հանելուկներ*, Ե., 1980, էջ 436:

⁹⁴ **Mehmet Bayrak**, *Alevi-Bektasi Edebiyatında Ermeni Aşıkları (Aşuğlar)*, Ankara, 2005:

որի նկագրության մեջ հստակ է հեղինակը. «242բ- 243ա ՃՀԹ. Տաղ ի վերայ Քրիստոսի այլազգեաց բառիւ – Քիմսայ պանի պիլմագիտի, /Կալտում քի այեան էլլայիմ... /Ես՝ Յովաննէս Թուկուրանցի...»: Պարզ է, որ այդ երգի թերի օրինակը Մեհմեդ Բայրակը սխալմամբ է տպագրել Քուչակի անունով:

Այսպիսով, առածմ մեզ հայտնի են աշուղ Քուչակի թվով 29 երգ, թեև տեղյակ ենք, որ դեռևս կան Բաքվում տպագրված այլ երգեր ևս⁹⁵, որոնք այս պահին հնարավոր չեղավ ձեռք բերել: Կարծում ենք, ապագայում այլ տպագրերից ու աշխարհի տարբեր ձեռագրատուն-մատենադարաններում պահպանված այլալեզու ձեռագրերից Քուչակի անունով ի հայտ կգան նոր երգեր ևս, որոնք նորովի կբացահայտեն աշուղ Քուչակի ստեղծագործությունը:

Քուչակի աշուղական երգարվեստի և նրան վերագրվող հայրենների տարբերությունն ակնհայտ դարձնելու նպատակով այստեղ քննարկենք մի թուրքերեն երգ:

Ալագէօղլի դարղլի բիւլբիւ,
Սէն աղլամա՛, բէ՛ն աղլարըմ,
Իքի գէօզըն եաշլի կալսըն,
Սէն աղլամա՛, բէն աղլարըմ:

Բիւլբիւ կանաղի յեշիլ,
Գէյթի եազի գէյլդի կըշի,
Աղլամաք բանա՛ եաքըշըր,
Սէն աղլամա՛, բէն աղլարըմ:

Բիւլբիւլըն կանաղի սարի,
Բէն աղլարըմ զարի զարի,
Իրիթմիշ ըմ նազլու եարի,
Սէն աղլամա՛, բէն աղլարըմ:

Բիւլբիւ կանաղի աղի,
Գէօյնիմի շէքտիլար դաղի,
Վանլի Չիչակ նէ իյնէր բաղի,
Սէն աղլամա՛, բէն աղլարըմ:

Երգի մեջ հեղինակն այլաբանության միջոցով ներկայացնում է մարդու՝ տվյալ պարագայում աշուղի՝ սիրո երգչի հոգու և կենսաբանական

⁹⁵ Տե՛ս Սի՛ւ Զեզե Ըֆօրզաձե, *Azərbaycanın aşiq və şair qadınları*, Bakü, 1974:

հասունացման անհամատեղելիությունը: Բլբուլը խորհրդանշում է մարդու աչքը և գիտակցությունը: Այսինքն՝ տեսողական, ընկալողունակ օրգան, որով մարդը տեսնում է իրականությունը, կշռում և ըստ այդմ դատում, վերլուծում իր շրջապատը: Աշուղն աչքով է ընկալում նաև սերը, գիտի աչքերով սիրելու արվեստը: Սակայն, որքան էլ տեսողականը իրական ռեալ կյանքի արտացոլանքն է, այնուամենայնիվ այն միևնույն ժամանակ անհամատեղելի է հոգևոր ընկալման և հոգու հարատև երիտասարդ մնալու գաղափարի հետ:

Առաջին տան մեջ պատկերված է աշուղը՝ պատանեկան տարիքի մեջ, ուր դիմելով իր գույգ աչքերին՝ փոխաբերաբար սոխակի բիբերին, ասում է, որ աչքն այլևս չլացի, քանի որ աչքերն արդեն կարմիր են, **արցունքը պահի աչքերի մեջ, որ չթափվի**, /քի գեօզըն եաշլի կալսըն/, որովհետև արդեն իր հոգին է լալիս, իսկ հոգու լացն առավել է, քան աչքի արտասուքը:

Երկրորդ տան մեջ կրկին աշուղն է՝ արդեն երիտասարդ տարիքում, երբ անցյալում են մնացել պատանեկան մտորումները, իրագործված ու անկատար մնացած երազանքները: Սիրելիի կարոտն աշուղին ստիպում է դառնորեն փստոսալ, և հոգին հոնգուր-հոնգուր լաց է լինում:

Երրորդ տան մեջ աշուղն արդեն կանաչ՝ հասուն տարիքում է, անցել է ամառ-երիտասարդությունը, եկել է աշուն-հասունությունը, որն իր հետ բերել է նոր փորձություններ: Այս տան մեջ ևս երկխոսությունն ընթանում է հոգու և աչքի միջև: Եվ աշուղը դիմելով սոխակին՝ տեսողական ընկալմանը, ասում է՝ հոգու տխրությունն առավել է, և լացը հարիր է հոգուն:

Չորրորդ տան մեջ արդեն սոխակի բիբն է սպիտակ, որով այլաբանվում է աշուղի ալեգարդ ծերունական տարիքը: Հատկանշական է, որ այս տաղի մեջ աշուղ Քուչակն իրեն հավերժացրել է Չիչաք (ծաղիկ) մականվամբ, քանզի աշուղն իրեն զգում է հավերժորեն երիտասարդ՝ հավերժական ծաղիկ, որ ծերունագարդ տարիքում անգամ հոգով երիտասարդ է, և նրա ուշքն ու միտքը դեռ այգին ու պարտեզն է:

Ամփոփելով նշենք, որ քառատուն այս աշուղական դյուբեյթը վարդի և սոխակի ավանդական այլաբանական մի երգ է, որում մարդու՝ տվյալ դեպքում աշուղ Քուչակի կյանքի այլաբանորեն ներկայացված շրջափուլներն են՝ պատանեկություն, երիտասարդություն, հասունություն և ծերություն, որոնց աշուղը հակադրում է իր հոգու հավերժական երիտասարդությունը:

Պարզ է, որ Նահապետ Քուչակի ինքնատիպ աշուղական բանաստեղծական այս երգաշխարհը ոչ մի կապ չունի գուսանական հայրենների երգարվեստի հետ: Ուստի ավելորդ է հայ հին

գուսանաժողովրդական երգերը՝ հայրենները, կապել Նահապետ Քուչակի անվան հետ, միևնույնն է, առանց դրանց էլ հայ աշուղական դպրոցի ակունքներում կանգնած այս ինքնատիպ աշուղն ունի հոգեզմայլ երգեր, որոնց մասին իմաստուն ու գեղեցկախոս աշուղն ինքն է ասել.

Բավ է, ով իմ սիրտ, տխրես դու այդքան,
Շաղ տուր գանձերդ առանց վարանման,
Մեզանից հետո շատերը կգան,
- Հեքիաթն այս, կասեն, ինչ գեղեցիկ է⁹⁶:

Եզրակացություն

Նահապետ Քուչակը գրել է հայերեն, հայերեն-պարսկերեն, թուրքերեն աշուղական տաղաչափությամբ հորինված երգեր՝ **ղափուլամա, վարսաղ, թեջնիս, դիվանի, դյուբեյթ**, ինչպես նաև այլ աշուղական երգեր, որոնց տաղաչափությունը բոլորովին տարբեր է և ոչ մի կապ չունի գուսանաժողովրդական հայրենների յամբ-անապեստյան տաղաչափության հետ: Նկատենք, որ աշուղ Քուչակը երգերի վերջում թողնում է երգչի՝ իր անունը, մինչդեռ հայրեն պարունակող ոչ մի ձեռագրում Քուչակը չի հիշատակվում որպես որևէ անհատական հայրենի հեղինակ: Հայրենների լեզուն միջին հայերենն է, մինչդեռ Քուչակի անունով մեզ հասած երգերի լեզուն՝ գրաբարախառն հայերենը, պարսկերենն ու թուրքերենը: Նահապետ Քուչակի մասին մեզ հասած ավանդությունները վկայում են, որ նա սուլթանի կնոջը բուժել է իր երգով: Բնականաբար, Նահապետի երգը հնչել է թուրքերեն, ինչպես մեզ հասած նրա աշուղական երգերը: Արդ՝ Նահապետ Քուչակը հայ առաջին աշուղ-երգիչներից է, հայ աշուղական դպրոցի ակունքներում կանգնած ինքնատիպ մի աշուղ, որը բացարձակապես կապ չունի հայրենների երգարվեստի հետ:

Այսպիսով, առաժմ մեզ հայտնի են աշուղ Քուչակի թվով 29 աշուղական երգերը, որոնք գրված են բացառապես աշուղական տաղաչափությամբ: Դրանցից 11-ը հայերեն երգեր են, 1-ը հայերեն-պարսկերեն և 17-ը թուրքերեն, որն այդ շրջանում աշուղության հիմնական լեզուն էր:

Ինչ վերաբերում է թոռ Քուչակի գրական ժառանգությանը, ապա պետք է փաստել, որ այդ մասին որևէ ստույգ վկայություն մեզ չի հասել:

⁹⁶ Օ. Եզանյան, Նահապետ Քուչակի հայատառ թուրքերեն տաղերը, *Բանբեր Մատենադարանի*, թիվ 5, 1960, էջ 475:

Արդ՝ Վանեցի Քուչակը՝ հայ աշուղների նահապետ երգիչը, մեր առաջին եռալեզու աշուղն է, որի հանգույն հետազայում երեք լեզուներով ստեղծագործեց նաև աշուղ Սայաթ-Նովան:

Vano Yeghiazaryan

Ashugh Nahapet Kouchak and his Songs

Conclusion

Key words and expressions: Kouchak of Van, metrics of ashugh songs, iamb-anapestic metrics of Hirens, trilingual ashugh.

Nahapet Kouchak created songs in ashugh style in Armenian and Armenian-Persian, Turkish as “dapull, ama, varsagh, tejnis, divani, dyubeit, as well as some other ashugh songs, metrics of which is quite different and have nothing to do with iambic-anapestic metrics of gousan-folk hayrens(the Natives). It should be mentioned that Ashugh Kouchak left his name at the end of his songs, whereas in no manuscript Kouchak was mentioned as an author of individual hayren. The language of hayrens is Middle Armenian, whereas the language of Kouchak’s songs known to us is mixed-Arabic Armenian, Persian and Turkish. It is known that Kouchak cured the Sultan’s wife owing to his song. No doubt that Nahapet’s song was in Turkish, the same is for his ashugh songs. Thus, Nahapet Kouchak was one of the first ashugh-singers, a unique ashugh, who didn’t have anything to do with the hayren vocal art.

Thus, 29 songs by Ashugh Kouchak are written in ashugh style. 11 of them are Armenian songs, 1 written in Armenian- Persian and 17-in Turkish. The latter was the main language of ashughs at that time. As to Kouchak’s grandson’s literary heritage, it should be stated that we haven’t known anything about it so far.

Thus, Kouchak of Van, the Patriarch of Armenian ashughs, is the first trilingual ashugh, owing to whom later Sayat-Nova also created in three languages.

Вано Егиазарян

Ашуг Наапет Кучак и его песни

Заключение

Ключевые слова и выражения: Кучак из Вана, метрика ашугских песен, ямбо-анapestное стихосложение айренов, трехязычный ашуг

Наапет Кучак слагал песни, используя армянские, армяно-персидские, турецкие ашугские метрики: **капуллама, варсаг, теджнис, дивани, дюбейт**, а

также другие разновидности ашугских песен, метрика которых полностью отличается и не имеет ничего общего с народно-поэтическим (гусанским) ямбо-анapestным стихосложением айренов. Следует отметить, что ашуг Кучак всегда ставил свое имя в конце песен, в то время как ни в одной рукописи, содержащей айрены, Кучак не упоминается как конкретный автор какого-либо отдельного айрена. Язык айренов – среднеармянский, между тем как язык песен, дошедших до нас под именем Кучака, – армянский, смешанный с древнеармянским, персидский и тюркский. Согласно преданиям, Наапет Кучак излечил жену султана своими песнями. Разумеется, песни Наапета звучали на турецком языке, как и многие дошедшие до нас его ашугские песни. Следовательно, Наапет Кучак был одним из первых армянских ашугов-певцов, самобытный ашуг, стоящий у истоков армянской ашугской школы, который не имеет никакого отношения к песенному искусству айренов. Таким образом, нам на сегодня известны 29 ашугских песен ашуга Кучака, которые написаны исключительно ашугской метрикой. 11 из них представляют собой песни на армянском языке, 1 – армяно-персидская песня и 17 песен написаны на турецком языке, который в ту эпоху был основным языком для ашугов. Что касается литературного наследия внука Кучака, то надо отметить, что об этом до нас никаких точных сведений не дошло.

Следовательно, Кучак из Вана (Ванеци Кучак) – родоначальник армянской ашугской песни, наш первый трехязычный ашуг, дело которого впоследствии продолжил ашуг Саят-Нова, также писавший на трех языках.

Օգտագործված գրականություն

1. **Աբեղյան Մ.**, Երկեր, հտ. Բ, Ե., 1967:
2. Ազգագրական հանդես, գիրք 11, Թիֆլիս, 1904:
3. **Ալիշան Ղ.**, Հուշիկը հայրենյաց հայոց, հտ. Բ, Վենետիկ, 1870:
4. **Ամիրխան Ս.**, Թուրքալեզու հայ աշուղներ. Օսմանյան Կայսրություն. 16-20րդ դարեր, Փարիզ, 1993:
5. «Անահիտ», 1907, թիվ 6-7:
6. **Ապպասով Բարաֆիլ**, Ազերպայճան ֆոլկլորու XIX էսր էրմենի Մենպալերինտե, Բաքու, 1977:
7. Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխ. **Պ. Խաչատրյանի**, Ե., 2000:
8. «Գարուն», 1979թ. թիվ 3:
9. **Գրիգորյան Շ.**, Հայ աշուղական գրականության պատմություն, Ե., 2002:
10. **Գրիգորյան Շ.**, Հայ հին գուսանական երգեր, Ե., 1971:

11. **Գրիգորյան Շ.**, Ո՞վ է, ի վերջո, Նահապետ Քուչակը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Ե., 1984, № 7:
12. **Գրիգորյան Շ.**, Ո՞վ է իրականում Նահապետ Քուչակը, Բազմավեպ, 2000, ՃՕԸ 1-4:
13. **Եզանյան Օ.**, Նահապետ Քուչակի հայատառ թուրքերեն տաղերը, Բանբեր Մատենադարանի, թիվ 5, 1960:
14. **Երևանլի Ա.**, Հայ-աղբբեջանական ժողովրդական բանահյուսության կապերը, Эрмэни-азербайчан шифахи халг эдэбийяты элагэлэри, Երևան, 1958:
15. **Թադևոսյան Հովհ.**, Քուչակ Նահապետի երգերը, Թիֆլիս, 1903:
16. «Լումայ», 1902, թիվ 5:
17. «Ծաղկաքաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսության» ժողովածուն, Էջմիածին, 1917:
18. **Կոստանյանց Կ.**, Միջնադարյան հայոց տաղեր ու ոտանավորներ, պրակ Ա և Բ, Թիֆլիս, 1892:
19. Հայ աշուղներ, անտիպ յերգերի ժողովածու, Ա, հավաքեց յեվ կազմեց **Գ. Թարվերդյան**, յերեվան, 1937:
20. Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ, հտ. Բ, Ե., 1978:
21. Հայրեններ, աշխ. **Աս. Մնացականյանի**, Ե., 1995:
22. **Հարությունյան Ս.**, Նահապետ Քուչակ, տե՛ս Հայկական սովետական հանրագիտարան, հտ. 8, Ե., 1982:
23. **Հարությունյան Ս.**, Հայրենների խնդիրը և Ասատուր Մնացականյանի գիտական նոր համահավաքը, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1996, թիվ 1-2:
24. **Ղանալանյան Ա.**, Ավանդապատում, Ե., 1969:
25. «Ճոքաքաղ», 1861-1862, հտ. Գ:
26. **Մկրյան Մ.**, Նահապետ Քուչակ, տե՛ս Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները V-XVIII դարեր, Ե. 1976:
27. **Մնացականյան Աս.**, Հայրենների և Նահապետ Քուչակի մասին, Պատմա-բանասիրական հանդես, Ե., 1958, թիվ 2:
28. **Մնացականյան Աս.**, Միջնադարյան սիրո հայրենների անդրանիկ ժողովածուն և հայրենների հարցը, տե՛ս Էջեր հայ ժողովրդի պատմության և բանասիրության, Ե., 1971:
29. **Մնացականյան Աս.**, Հայ միջնադարյան հանելուկներ, Ե., 1980:
30. Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, աշխ. **Հ. Թամրազյանի**, Ե., 2001:
31. **Չոպանյան Ա.**, Նահապետ Քուչակի դիվանը, Փարիզ, 1902:
32. **Չոպանյան Ա.**, Հայրեններու բուրաստանը, Փարիզ, 1940:
33. **Պալյան Տ.**, Անյիշատակ հայ աշուղ մը, Հանդես ամսօրյա, 1897:
34. **Պողարեան Ն.**, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հտ. Զ, Երուսաղեմ, 1972:
35. **Ստեփանյան Ի.**, Նահապետ Քուչակի երեք թուրքերեն տաղի թարգմանության փորձ, տե՛ս <http://www.sayat-nova.am/nm-5.html>:

36. **Տևկանց Ա.**, Հայերգ, մեղեդիք, տաղք և երգք, Թիֆլիս, 1882:
37. «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», հտ. Ա. Ե., 1965:
38. Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, աշխ. **Հ. Մահակյանի**, հտ. Ա., Ե., 1986:
39. **Քիպարեան Կ.**, Պատմություն հայ հին գրականության, Վենետիկ, 1992:
40. **Ֆրիկ**, Դիվան աշխատասիրությամբ **Տիրայր Արքեպիսկոպոսի**, Նյու-Յորք, 1952:
41. **Azad Nəbiyev**, Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, II hissə, Bakı, 2006:
42. Azərbaycan dastanları (toplayıb nəşrə hazırlayan A. Nəbiyev-dir), Bakı, 1977:
43. **El Çələngi**. Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası, Bakı, 1983:
44. **Əzizə Cəfərzadə**, Azərbaycanın aşiq və şair qadınları, Bakı, 1974:
45. **Mehmet Bayrak**, Alevi-Bektasi Edebiyatında Ermeni Aşıkları (Aşuğlar), Ankara, 2005:
46. **Pamukciyan K.**, Ermeni Harfli Türkçe Metinler, Aras yay. Ist., s. 107:
47. **Vasfi Mahir Kocatürk**, Saz Şiiri Antolojisi, Ayyıldız, Mtb. Ank. 1963:

Խմբագրություն է ուղարկվել 20.10.2022թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 05.11.2022թ.

Տպագրության է հանձնարարվել 06.12.2022թ.